

ють конкурентоспроможність міжнародних компаній на глобальних ринках, розробки та реалізації кадрових рішень, що посилюють конкурентоспроможність людського капіталу корпорацій; застосування сучасного інструментарію обґрунтування і реалізації стратегій розвитку конкурентоспроможності корпорацій, країн і регіонів в умовах глобалізації, сучасних технік бізнес-консалтингу для виявлення ключових проблем ТНК та обґрунтування шляхів їх розв'язання, ефективних технік управління індивідуальним виконанням та командною роботою персоналу з метою нарощування інноваційного потенціалу міжнародних компаній та здійснення змін у відповідності з вимогами глобального середовища.

Література

1. Белошапка В. А., Загорий Г. В., Усенко В. А. Стратегическое управление и маркетинг в практике фармацевтических фирм. — К.: РИА «Триумф», 2001. — 368 с.
2. Такер Роберт Б. Инновации как формула роста. Новое будущее ведущих компаний / Пер. с англ. — М.: ЗАО «Олимп — Бизнес», 2006. — 240 с.
3. Cullen John B., Parboteeah K. Praveen. Multinational Management. A Strategic Approach, 4th Edition. — OH, Mason: South Western: Thomson, 2008. — 816 p.

Стаття подана до редакції 10.10.2011

УДК 330.356.4

В. М. Дуба, канд. екон. наук, доц.,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ: СТРУКТУРА Й ОБЛІК

АНОТАЦІЯ. Узагальнено підходи до сутності поняття інтелектуального капіталу і формування його структури. Визначено напрями нарощування інтелектуального капіталу підприємства за його складовими елементами.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: інтелектуальний капітал, людський капітал, структурний капітал, споживчий капітал, формування інтелектуального капіталу підприємства.

Актуальність проблеми. Забезпечення повноцінного розвитку вітчизняної економіки нині безпосередньо обумовлене здатністю створювати/акумулювати й комерціалізувати нові знання для технологічного оновлення і забезпечення належного рівня конкурентоздатності промисловості країни на основі впровадження у господарській обіг результатів наукової діяльності, що потребує капітальних й інвестиційних ресурсів у розвиток наукової сфери України й створення інтелектуального капіталу шляхом інвестування розвитку людини, іншим способом забезпечення випереджального розвитку економіки слід вважати трансфер технологій, придбання прав інтелектуальної власності тощо. Натомість наявні провали розвитку вітчизняної наукової сфери та її науково-технологічної бази негативно позначаються на загальному процесі економічного поступу на тлі високого зношування основних засобів і недостатності фінансових ресурсів для модернізації вітчизняної промисловості, більш того — наявний в Україні інтелектуальний капітал практично не трансформується у виробництво, що свідчить про інерційний характер економіки, не націленої на інноваційний розвиток.

У той же час, знаннява економіка, яку активно пропагує сучасне суспільство, характеризується органічним поєднанням науки, технологій і виробництва, базується на інноваційній моделі розвитку й інтелектуалізації виробничих й організаційних процесів, у яких інтелектуальний капітал постає провідним стратегічним чинником щодо забезпечення стабільних конкурентних переваг на основі використання елементів товарності — матеріальних складників і нематеріальних активів як результатів інтелектуальної праці: ідей, винаходів, розробок, здійснених на їх основі, управлінських рішень, маркетингових активів тощо. Йдеться про те, що знаннява економіка визначає здатність країни, з одного боку, створювати і налагоджувати ринок нових ідей і знань, з другого — змушувати запозичувати інновації для підвищення потужності й якості промислового потенціалу підприємств на основі впровадження інноваційних наукомістких високотехнологічних, енерго- й екологічно заощаджувальних технологій тощо.

Відтак нині у розвинених країнах пріоритетними напрямками матеріальних і фінансових інвестицій постає інтелектуальний капітал, який отримує відповідну форму внаслідок суспільної необхідності його участі у створенні суспільних благ, що витісняє на другорядні позиції інші ресурси підприємств, отже, такий капітал постає вирішальним фактором розвитку в умовах переходу сучасного суспільства до інформаційної економіки, у якій усі її сек-

тори перетворюються на наукомістки, і разом з тим відбувається значне зростання якості життя населення. Отже, провідні компанії в усіх сферах бізнесу основну увагу приділяють здобуттю конкурентних переваг на ринку, що посилює значення прикладних досліджень концепції інтелектуального капіталу.

У сфері обліку щодо оцінювання активів у складі інтелектуального капіталу, й, зокрема людського, поки не існує єдиної методики, що дозволяла б якісно, надійно й об'єктивно їх оцінювати, як не сформовано і чітких критеріїв щодо цього, наявні ж методики лише досить приблизно відтворюють вартість таких абстрактних активів, натомість суб'єктивність й певні обмеження, що витікають з цього, не сприяють вимірюванню інтелектуального багатства, й зокрема, такого стратегічного ресурсу наукомістких підприємств, яким є людський капітал.

Основні методи оцінювання не можуть забезпечити відтворення вірогідної вартості вимірювання людського капіталу як конкретної особистості, так і сукупності персоналу для оцінювання його у структурі інтелектуальних активів підприємства. За одним із поширених підходів людський капітал оцінюють за інвестиціями, спрямованими на розвиток конкретного працівника у розрахунку на ефективність за підсумками діяльності за розрахунковий період, однак і такому підходу властивий суб'єктивізм, оскільки згаданому капіталу притаманний мультиплікативний ефект, коли збільшення вкладень у розвиток компонентів породжує синергетичний ефект, відтак лише сумарне складання значень компонентів не забезпечує достовірності його й, зокрема, не може враховувати вплив екзогенних факторів на зміни значень його складових.

Аналіз останніх наукових досліджень. Теоретико-методологічні і теоретичні основи інтелектуального капіталу різною мірою досліджували відомі іноземні вчені Дж. Гелбрейт, Г. Беккер, Д. Белл, П. Дракер, Л. Едвінссон, М. Кастельс, Т. Сакайя, Т. Стюарт, П. Пільцер, О. Тоффлер, С. Хантіштон, Т. Шульц, Ф. Фукуяма, Л. Абалкін та ін., значний внесок у розробку методологічних засад інтелектуального капіталу здійснили й вітчизняні науковці В. Геєць, О. Грішнова, А. Колот, В. Куценко, Е. Лібанова, В. Новіков, О. Новікова, Л. Федулова, А. Чухно. Фундаментальні аспекти цієї проблеми вивчали у своїх працях О. Бутнік-Сіверський, А. Гапоненко, О. Грішнова, Б. Леонтьєв, В. Іноземцев, Л. Федулова й інші вчені, які комплексно досліджували концепцію інтелектуального капіталу або декомпозували об'єкт дослідження за окремими напрямками. Водночас неоднозначне тлумачення структури

поняття, нечіткість визначення напрямів його збільшення викликає необхідність здійснення подальших досліджень у цій сфері.

Метою статті є визначення місця і формування напрямів нарошування інтелектуального капіталу підприємства й проблеми його обліку.

Виклад основного матеріалу. Інтелектуальний капітал постає одним із різновидів капіталу, який має відповідні ознаки капіталу й одночасно відтворює характерну лише йому специфіку й особливості. Аналіз літературних наукових джерел дозволяє виділити три підходи до тлумачення поняття «інтелектуальний капітал»: сукупність цінностей; процес; результат.

За сукупністю цінностей інтелектуальний капітал розглядається як актив, що наділений здатністю забезпечувати дохід. За аспектами розгляду такого капіталу як процесу сутність його полягає у здатності до відтворення, можливості залучення до процесу кругообігу, в якому здійснюється його виробниче споживання, що обумовлює особливості його обліку.

Сутність інтелектуального капіталу як результату полягає у його здатності щодо приросту і забезпеченні конкурентних переваг підприємства.

В інвестиційному процесі інтелектуальний капітал може бути інвестиційним ресурсом, зокрема, у Законі України «Про інвестиційну діяльність», прийнятому 18 вересня 1991 р. № 1560-XII (ост. редакція 12 червня 2011 р.) визначено, що «інвестиції – це грошові, майнові, інтелектуальні цінності, що вкладаються в об'єкт підприємницької та інших видів діяльності з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту».

Якщо допустити, що інтелектуальний капітал складається із трьох складових: людського капіталу, інтелектуальної власності і маркетингових активів, можемо виокремити окремі інтелектуальні цінності, які можуть використовуватися на ринку як інвестиційні ресурси (рис. 1).

Привабливість інтелектуального капіталу як інвестиційного ресурсу для інвесторів полягає у тому, що такі активи є носієм виробничих інновацій, отже, сприятимуть не лише максимізації доходу від інвестицій, але й підвищенню продуктивності виробництва і конкурентоспроможності продукції.

Однак, інвестори, які мають намір використати це майно в інвестиційному процесі, повинні враховувати і негативні наслідки такого процесу, оскільки на відміну від фінансових ресурсів і матеріальних активів щодо інтелектуального капіталу важко визначити рівень рентабельності, ліквідності і ризиковості як основних

складових в обчисленні його інвестиційної вартості. до того ж існують певні проблеми і щодо передання прав власності на такі активи.

Рис. 1. Структура інтелектуального капіталу*

*Розроблено автором.

Ноу-хау, що залучений до складу як людського, так і організаційного капіталу, дехто з фахівців схильний розглядати лише у складі останнього, однак це не враховує того, що знання і систематизуються у технічній документації, і передаються безпосередньо від людини до людини, а також те, що навички роботи, вміння й подібне іншим шляхом набути неможливо.

Відтак людські нематеріальні і маркетингові активи пропонуємо розглядати як складові інтелектуального капіталу, які постійно взаємодіють між собою, що здатне формувати синергетичний ефект, як підсилювального, так і послаблювального характеру, оскільки, наприклад, споживчий капітал спрямований на підви-

щення престижу фірми, пошук нових споживачів допомагає сформувати мотивацію працівника у складі людського капіталу.

Отже, оскільки інтелектуальний капітал унаочнює вирішальну роль інтелектуальних цінностей в економічній системі суспільства, слід визнати важливість необхідності його примноження, позаяк капітал набувається і збільшується (нарощується) завдяки інвестуванню (за рахунок обмеження поточного споживання), що забезпечує тривалий економічний ефект.

Формування й облік інтелектуального капіталу підприємства слід розглядати як процес створення системи інтелектуальних цінностей на підприємстві за допомогою інвестицій у конкретні процеси їх відтворення, коли інвестування здійснюється 1) як вкладення фінансових коштів і ресурсів та 2) як витрати часу і сили, тобто як певні види людської діяльності.

Отож, й інвестиції в інтелектуальний капітал підприємства та їх облік можна класифікувати за такими групами витрат:

перша група:

- охорона здоров'я у щонайширшому розумінні, включно з усіма витратами збільшення тривалості життя, зміцнення імунітету, фізичної і психічної сили, витривалості людей;

- освіта працівників: навчання і підвищення кваліфікації на виробництві, самовдосконалення, додаткова освіта тощо;

- посилення мотивації працівників до підвищення якості їх праці;

друга група:

- фундаментальні наукові розробки;

- аудит й охорона інтелектуальних активів;

третья група:

- формування ефективної організаційної структури й корпоративної культури підприємства;

- удосконалення внутрішньокорпоративних інформаційних систем;

- комерційна реалізація результатів інтелектуальної діяльності підприємства;

- дослідження безпосереднього середовища підприємства;

- на підтримання ділової репутації, іміджу підприємства;

- формування системи управління складовими інтелектуального капіталу підприємства.

Людський капітал підприємством нарощується шляхом використання максимального обсягу знань співробітників і максимізацією кількості співробітників, які наділені знаннями, здатними забезпечити користь підприємству.

До того ж, за наявності кваліфікованого менеджменту максимальна сума прибутку від інвестицій у людський капітал може кількаразово перевищувати прибуток від інвестицій у технології.

Інвестиції в людський капітал являють собою будь-які дії, що підвищують професійну кваліфікацію і продуктивні здібності людини і тим самим продуктивність праці. Витрати на сприяння підвищенню людської продуктивності можна розглядати як інвестиції, оскільки поточні витрати здійснюються для того, щоб їх багаторазово компенсувати дедалі значнішими надходженнями доходів у майбутньому. Інвестиції у людський капітал здійснюють розрізняють за видами: насамперед це, звичайно, витрати на освіту, включно із загальною і спеціальною, формальною і неформальною освітою, підготовкою за місцем роботи тощо; витрати на зміцнення здоров'я і медичне обслуговування; витрати на мобільність.

Відтак до основних активів людського капіталу належать усі елементи, в які вкладено інвестиції, серед таких активів: знання, отримані шляхом загальної освіти, професійної підготовки, самовдосконалення; здоров'я; мотивація; навички; кваліфікація; компетентність; ділові і суспільні риси; поінформованість; мобільність. Інвестиції у розвиток власних працівників забезпечують підприємству активізацію їх трудової віддачі, підвищення продуктивності праці, скорочення витрат робочого часу, що у загальному підсумку сприяє отриманню конкурентних переваг підприємству. Кошти, що вкладаються в організацію професійної підготовки, підвищення кваліфікації, на профілактичні заходи для зміцнення здоров'я працівників, у цілому забезпечують підвищення якості трудового життя, підвищення загального потенціалу людини.

Оцінювання інвестицій у людський капітал і доходів від його використання зазвичай здійснюється у грошовій формі, однак слід наголосити, що далеко не всі інвестиції і не всі доходи можна відтворити у грошовій формі, оскільки крім грошових витрат на навчання, зміцнення здоров'я й інших заходів, спрямованих на нарощування людського капіталу, необхідною вимогою постає докладання щонайменше ще й наполегливої праці самої людини, відтак нарощування людського капіталу пов'язане зі зменшенням одного з найважливіших людських благ — вільного часу. Аналогічно крім збільшення грошових доходів (вищих заробітків) людина з більшим людським капіталом, одержує моральне задоволення, економію часу, вищий

соціальний престиж і багато інших вигод. Слід також пам'ятати, що нарощування людського капіталу забезпечує інтегральний соціальний ефект, від якого виграє не лише конкретна людина, але й підприємство, на якому вона працює, і суспільство у цілому [3].

Інвестування поспіль виявляється важливою передумовою виробництва інтелектуального продукту, але ще не самим його виробництвом, у якому власник інтелектуального капіталу виявляється або об'єктом, або суб'єктом, або результатом впливу. Для формування і розвитку творчих здібностей одних лише інвестицій недостатньо, зміст цього процесу полягає не просто у вкладанні коштів і ресурсів у розвиток людини, але в усвідомленій і цілеспрямованій діяльності самої людини, домогосподарства і всього суспільства. Інтелектуальний капітал створюється як у суспільному секторі економіки за допомогою ринкового механізму, так і в особистому, в тому сенсі, що витрати праці і зусиль щодо саморозвитку і самовдосконалення відіграють вирішальну роль у цьому процесі, однак такі витрати неминуче залучаються згодом у суспільні витрати як рух усього відтворювального процесу, оскільки накопичений запас знань, навичок та інших виробничих здібностей людини може бути реалізований і може отримати оцінку лише в суспільстві за допомогою активної діяльності їх власника.

Інтелектуальному капіталу як об'єкту інвестування притаманні певні особливості, що відрізняють його від інших об'єктів, зокрема, незважаючи на ризиковий характер інтелектуальні інвестиції можуть дати найбільший дохід і соціальний ефект, коли внаслідок їх реалізації створюються нові технології, новий продукт, розробляються нові способи організації виробництв, праці, маркетингової діяльності, ноу-хау тощо. Й хоча інтелектуальний капітал зазнає швидкого фізичного і морального зношування, однак разом з тим він здатний накопичуватися і множитися, й окрім того, інвестиції у такий капітал забезпечують можливості збагачення досвіду і набуття нових знань технічного, економічного, адміністративного, фінансового характеру, використання яких, у свою чергу, забезпечує значні переваги на всіх рівнях – країни, регіону, фірми, підприємця.

Таким чином, економічна сутність інтелектуальних інвестицій полягає в їх здатності здійснювати «прориви» у сфері відтворення капіталу з мінімальними витратами і швидкою віддачею вкладених коштів. Однак, поряд з позитивними рисами, інвестиціям у створення інтелектуального капіталу притаманна низка негатив-

них аспектів, серед яких насамперед слід згадати: граничну невизначеність майбутніх вигод від використання інтелектуального капіталу; проблематичність визначення ринкової ціни; низьку ліквідність; високі ризики внаслідок ймовірного миттєвого морального старіння тощо.

Загальновідомо, що на визначення вартості інтелектуального капіталу не поширюються закони формування вартості в інших сферах, відтак феноменом ціноутворення знаннємістких продуктів нині слід вважати не стільки витрати, скільки попит на них, що змушує до пошуків змін у сучасній економіці механізму ціноутворення щодо знаннєвих нематеріальних активів у складі інтелектуального капіталу. Це пов'язано з тим, що економічна діяльність підприємств, що здійснюється на основі використання інтелектуальних ресурсів, інтелектуальної праці, новітніх технологій і продуктів, збільшує капіталізацію підприємства за інтелектуальною його складовою — нематеріальними активами у складі інтелектуального капіталу, хоча відомо, що облік й економічні розрахунки таких активів не відповідають сучасним потребам й постають однією з найскладніших ділянок унаслідок недосконалих підходів бухгалтерського обліку до оцінювання наукових знань, інформації, наукових і технологічних новацій, цінності й знань персоналу, що безпосередньо стосується й проблем визначення реальної вартості бізнесу, відтак сучасне облікове поняття нематеріальних активів не повністю адекватне цінності інтелектуального капіталу, що є основою різниці між балансовою і ринковою вартістю підприємства, оскільки реально завдяки саме інтелектуальному капіталу ринкова вартість наукомістких підприємств зазвичай перевищує балансове оцінювання активів. Ця різниця відтворює не означену в обліку частину вартості нематеріальних активів або нематеріальних ресурсів підприємства. Однак до останнього часу дискусійними виявилися проблеми суперечливості критеріїв оцінювання вартості інтелектуального капіталу за нормативною бухгалтерською моделлю, відсутні й методичні інструменти щодо їх оцінювання й обліку, тому більшість інтелектуальних активів не ідентифікуються, не визнаються й не відтворюється в обліку: йдеться, зокрема, про витрати на дослідження, знання персоналу, його підготовку й перепідготовку, ділову репутацію підприємства, торгову марку, технології, ноу-хау й інші параметри на основі оцінювання не стільки поточних, скільки майбутніх вигод від їх здійснення або застосування.

Література

1. *Вовканич С., Семів Л.* Людський та інтелектуальний капітал в економіці знань / С. Вовканич, Л. Семів // Вісник Національної академії наук України. — 2008. — № 3. — С. 13—23.
2. *Бауліна Т. В.* Сучасний підхід до визначення сутності економічної категорії «інтелектуальний капітал» // Проблеми науки. — 2010. — № 4. — С. 2—8.
3. *Барух Лев.* Нематериальные активы. Управление, Измерение. Отчетность. — М.: Квинто-Консалтинг, 2003. — 228 с.
4. *Бутнік-Сіверський О., Красовська А.* Теоретичні засади інноваційної інтелектуальної інноваційної діяльності на підприємстві // Економіка України. — 2004. — № 12. — С. 31—36.
5. *Ілляшенко С.* Сутність, структура і методичні основи оцінки інтелектуального капіталу підприємства // Економіка України. — 2008. — № 11. — С. 16—26.
6. *Никифорова Л.* Методологический подход к структурированию интеллектуального капитала организации в условиях экономики знаний // РИСК: Ресурсы, информация, снабжение, конкуренция. — 2010. — № 4. — С. 145—151.
7. *Турило А. М., Корнух О. В.* Теоретико-методичні підходи до визначення складових інтелектуального капіталу підприємства та їх змісту // Актуальні проблеми економіки. — 2011. — № 3. — С. 168—178.

Стаття подана до редакції 24.10.2011